

Članki in razprave

UDK 231.7:340.14(234.32)

Prejeto: 28. 9. 2005

Božje sodbe v prostoru jugovzhodnih Alp

WALTER BRUNNER

dvorni svetnik, prof. dr., Oberbichl 205, A-8051 Thal, Avstrija, el. pošta: walterf.brunner@inode.at

IZVLEČEK

Božje sodbe kot magično sredstvo za ugotavljanje resnice pri nerešenih pravnih primerih ali kot očiščenje krivde poznajo skoraj vsa ljudstva in kulture, pot pa so si utrle tudi v pravno življenje zgodnjega in visokega srednjega veka. Najpogosteje sta bila v uporabi preizkus z ognjem (nošnja razbeljenega kosa železa) in preizkus z vodo (potapljanje zvezanega človeka v vodo). Preizkus ob rakvi – rane umorjenega naj bi zakrvavele, ko gre mimo rakve morilec – je v prostoru jugovzhodnih Alp izpričan samo literarno (Pesem o Nibelungih) in se je v ljudskih pripovedkah ohranil do bližnje preteklosti. Opravljanje božjih sodb/ordalov je bilo na območju, ki sem ga raziskal, v zgodnjem in visokem srednjem veku pridržano župnikom glavnih ali matičnih župnij in je do okoli leta 1200 dokumentirano tudi kot župnijska pravica. 4. lateranski koncil je duhovnikom sodelovanje pri ordalih prepovedal, vendar so se ostanki tega pravnega sredstva v različnih oblikah ohranili do zgodnjega novega veka v posvetnih sodnih redih. Kot primer naj navedem "čarovniško kopel".

KLJUČNE BESEDE: božje sodbe, ordal, čarovniška kopel

ABSTRACT

GOD'S JUDGEMENTS IN THE REGION OF THE SOUTH EASTERN ALPS

God's Judgements as a magic means for finding the truth in unsolved legal cases, or as means of clearing the guilt, have been known by almost all the peoples and cultures, and their way had been paved into the legal life of the early and high Middle Ages. The most frequently used means were the trial by fire (carrying of a white-hot piece of iron) and the trial by water (sinking of a person bound hand and foot into the water). In the region of the South Eastern Alps, the trial by the coffin, in which the wounds of the murdered person were supposed to start bleeding, when his murderer passed by the coffin, has been testified only in the literature (Song of the Nibelungs) and has been preserved in popular narratives to the recent past. In the region I have researched, the performing of the God's Judgements/ordeals in the early and high Middle Ages, had been reserved for the parish priests of the principal or main parish, and had been proved by documents as the right of the parish, up till approximately the year 1200. The Fourth Lateran Council interdicted the priests to take part in the ordeals, but the remainders of that legal measure have been preserved in various forms in the secular judicial order up till the early New Age. Let me mention the "witch bath" as an example.

KEY WORDS: God's Judgement, ordeal, witch bath

Tudi pri nas je mogoče dokazati, da so božje sodbe kot sredstvo za ugotavljanje resnice segale še v 13. stoletje. Oznaka "Gottesurteil" (božja sodba) ali "Ordal" (ordal) je nemški prevod izrazov *iudicium dei* ali *iudicium divinum*, ki sta bila v uporabi v srednjeveški latinščini. Iz stare visoke nemščine izvira beseda *ordel* – *or-deal*, kar pomeni "Urteil" (sodba) ali tudi "Ur-Sprung" (izvor). Božja sodba temelji na predstavi, da

v proces ugotavljanja resnice poseže višje bitje, da bi zagotovilo zmago pravičnosti.¹

Zgodovina božjih sodb sega daleč v začetke človeške civilizacije; za prve pisno ohranjene opise božjih sodb oz. ordalov se moramo zahvaliti sumer-

¹ Wolfgang Schild, *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtssprechung*. München 1980.

skemu kralju Urnamuju iz Ura v Mezopotamiji iz časa okoli leta 2100 pr. Kr.; šlo je za rečni ordal, torej neke vrste preizkus z vodo. Tudi Hamurabijev zakonik iz 18. st. pr. Kr. navaja božje sodbe s pomočjo vode. Uporabo božjih sodb je poznala tudi Stara zaveza (Leviticus 5, 21 ff. ali 1. Samuelova knjiga 10, 17 ff.). Poznali so jih tudi v stari Kitajski, na Japonskem, v Indiji in Egiptu, uporabljali so jih Kelti in Slovani, redkeje tudi Grki in Rimljani. V zgodnjem srednjem veku so bile božje sodbe v rabi pri še nepokristjanjenih Germanih, Dancih, Burgundih, Frankih, Anglosasih in Vikingih, vendar so se ohranile tudi po sprejetju krščanske vere – uporabljali so jih takrat, kadar je v procesih ugotavljanja resnice manjkalo priznanje ali ni bilo prič.² Domnevamo, da so si božje sodbe kot zadnje sredstvo za ugotavljanje resnice oz. dokaz nedolžnosti utirle pot v pravosodje že v dobi pokristjanjenih Merovingov. Karel Veliki je v nekem kapitularju v povsem krščanskem smislu odredil, da mora božji sodbi brez dvoma verjeti vsak: *ut omnes iudicium Dei credant absque dubitatione*.³ Sklep sinode v Triburju leta 895, ki je za že prej kaznovane predvideval preizkus z ognjem, železom ali vodo in bil sprejet v Gratianov dekret in s tem v cerkveno prakso⁴ ter obdan s cerkvenimi obredi, je cerkev sankcionirala z opozorilom na svetopisemske zglede – na primer trije mladeniči v ognjeni peči. Duhovnik in obtoženec ali obtoženka sta se pripravljala s postom in molitvijo, sledila sta tudi maša in obhajilo. Nato sta bila na vrsti prisega obtoženca, da bo priznal krivdo, ki je bila naperjena proti temu, da bi ga hudič utrdil, ter blagoslov očiščevalnega elementa. Potem je bil na vrsti prvi preizkus. Papeži so bili glede božjih sodb večinoma zadržani, od 10. stoletja dalje pa so se skupaj z učeniimi teologi proti njim bojevali, češ da so praznoverje. Posamezne prepovedi božjih sodb, kot tista iz mesta Valence leta 885, so imele le malo učinka. Na splošno cerkev božjih sodb ni nikoli odobraval in jih je pogosto obsodila kot gnusno skušanje Boga, ki nasprotno človekovemu razumu.⁵ Določbe četrtega lateranskega koncila (1215) so sodelovanje duhovnikov pri takih božjih sodbah prepovedale, zatoso te oblike ugotavljanja resnice počasi začele izginjati in kmalu povsem izginile;⁶ veljalo je za preveč drzno, Boga tako rekoč prisiliti, da bi razkril resnico.⁷ Teologi poz-

nega srednjega veka so božje sodbe obsojali kot hudičeve iznajdbe in grešno skušanje Boga. Nadomestila naj bi ji prisega, vendar so se primitivne magične predstave grozljivo nadaljevale v mučenju, ki so ga sodni redi za deželska sodišča 16. in 17. st. predpisovali kot pravno sredstvo in ga prepovedali šele v drugi polovici 18. st.

Božje sodbe je še v 13. st. praviloma podpirala in zagovarjala tudi posvetna stran in jih je šele pozneje poskušala omejiti ali jih je prepovedala; cesar Friderik II. (umrl leta 1250) je izvajanje božjih sodb v svojih konstitucijah iz Melfija zavrnil kot zmoto. Kljub temu pa božje sodbe po 13. st. v Evropi niso povsem izginile iz uradnega pravnega življenja, posvetni pravni zakoni 13. st. (Švabsko ogledalo, Saško ogledalo) so jih namreč še naprej priznavali; izpričane so še v Renskih pravnih napotilih iz 14. in 15. st., v nekoliko mlajših pravnih zapisih alpskih dežel pa niso bile več zakonito dokazno sredstvo.⁸

Ordali odkrito nasprotujejo naravni izkušnji, vendar so jim pripisovali magičen in šele pozneje pa poleg tega tudi krščansko-božji izvor. Ordal je prastari prisilni čudež, ki ga poznajo malone vsa ljudstva in kulture. Božja sodba se nanaša izključno na tisto, kar se je zgodilo v preteklosti, to je "prerokba, usmerjena nazaj".⁹ Magični predstavi prvotnega prisilnega čudeža s pomočjo posebej svetih snovi, kot so ogenj, voda in zemlja, se je šele pozneje pridružila verska misel in šele z njo je ordal postal božja sodba, pri kateri mora vsevedni in pravični bog, da bi zaščitil pravico, dati znamenje.

Pri božjih sodbah razlikujemo enostranske in dvostranske ordale, pa tudi preiskovalne ordale, pri teh je poskušal tožnik dokazati resničnost svojih obtožb ter obrambne ordale – pri teh pa je poskušal obtoženi dokazati svojo nedolžnost. "Enostranski ordali" združujejo vse tiste, pri katerih se je moral domnevni kršilec zakonov ali tožnik prepustiti božji sodbi in priti v stik samo z elementi, zlasti vodo, ognjem in zemljo, ali svetimi predmeti. Ti ordali so bili: preizkus z vodo, in sicer vročo (ulov iz kotla) ali mrzlo (potopitev), preizkus z ognjem; pri tem je bilo treba nositi razbehljen kos železa¹⁰ – ordal z napojem, preizkusi z jedmi, posebej s svetimi (hostijami) – te so morale ostati v žrelu, pri tem pa je bil dokaz nedolžnosti bolezen ali smrt – ali z zastrupljenimi jedmi – če je človek po zaužitju zbolel, je obveljal za krivega – preizkus na parah in očiščevalna prisega, izrečena nad relikvijami.

² Veronika Schönegger, Die Rechtsinstitution der Gottesurteile im frühen Mittelalter. Diplomarbeit Universität Innsbruck 2000, 158 strani.

³ MG Capitularia I 150, 2.

⁴ Corpus iuris canonici, izd. Friedberg 1879, I, 459 (II c, 2 qu. 5 c 15).

⁵ Prim. ustrezní članek v Lexikon für Theologie und Kirche.

⁶ Georg W. Oesterdiekhoff, Das archaische Prozess- und Beweisrecht und die "immanente Gerechtigkeit". Erklärung von Struktur, Entwicklung und Untergang ordalförmiger Konfliktregelungen. V: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 119, 2002, 175–192.

⁷ Prim. Gerhard Körbler, Welchem Gott ist das Gottesurteil des Mittelalters? V: Festschrift Winfried Trusen zum 70. Geburtstag. V: Vom mittelalterlichen Recht zur neuzeitlichen Rechtswissenschaft. (= Bedingungen, Wege und Probleme der euro-

päischen Rechtsgeschichte), Paderborn–München–Wien–Zürich 1994, 89–109.

⁸ Hermann Nottarp, Gottesurteilstudien (= Bamberger Abhandlungen und Forschungen 2), München 1956. – Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, 1. zv., str. 1769–1773, Berlin 1971.

⁹ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Izd. E. Hoffmann-Krayer in Hans Bächtold-Stäubli, zv. III, 1930/31, str. 998.

¹⁰ Alfons Bürge, Realität und Rationalität der Feuerprobe. V: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 100, 1983, 257–259.

Pri preiskovalnem ordalu se je tožnik sam prepustil božji sodbi, da bi dokazal pravilnost obtožbe. Pri obrambnem ordalu naj bi se obtožbe ubranil, torej se je prepustil božji sodbi, da bi dokazal svojo nedolžnost.

Najstarejši ordal je nedvomno preizkus z ognjem. Poznali so ga tudi stari Grki v povezavi s prisego, ki se je na primer v Sofoklejevi Antigoni ponudila kot dokaz nedolžnosti: "Nared bili smo na preskušnjo z ognjem, zaklinjali na vse smo se bogove, da nismo krivi, ne sovedci koga, ki zasnoval zločin je ali storil". K ognju kot očiščevalnemu uničenju se obrača kot k magični moči, ki se lahko odloči o krivdi in nedolžnosti, tako da se čudežno odpove svojemu naravnemu učinku – tako kot pri svetopisemskem čudežu treh mladeničev v ognjeni peči, na katerega krščanska liturgija pozneje posebej rada opozarja.

Preizkus z mrzlo vodo je potekal po določenem cerkvenem obredu: po pripravi preizkušanca s postom in molitvijo je sledila sveta maša z daritvijo in obhajilom, preizkušane je moral piti blagoslovljeno vodo, duhovnik je zaklinjal preizkušanca k izpovedi resnice, nato so se v sprevedu podali na kraj ordala, sledil je blagoslov vode z blagoslovljeno vodo in kadilom, da bi preprečili prikazen hudiča, nato je bilo na vrsti slačenje, preizkušane je poljubil evangelij in križ, in nazadnje je sledil še blagoslov. Nato so tistemu, ki je bil preskušane, zvezali noge in roke in ga na vrvi, ki jo je imel ovito okoli trupa, potopili v vodo. Prva potopitev je bila dokaz nedolžnosti. Potem so ga spet potegnili iz vode. Če se je obdržal na gladini, je veljal za krivega, saj je po takratnem magičnem pojmovanju veljalo, da čisti element voda v sebi ne trpi nič nečistega in zlega.¹¹ Pozneje so preizkus vrednotili ravno nasprotno in so imeli tistega, ki se je potopil, za krivega. Po potrebi so lahko preizkus z vodo opravljali tudi v velikem škafu. Pri preizkusu z vročo vodo je bil izid praviloma predvidljiv: pri ordalu, pri katerem so uporabljali kotel – treba je bilo z roko iz vrele vode potegniti kamen ali prstan.¹²

Preverjanje s preizkusom na parah, ki je bilo za obtoženca manj usodno, je izpričano samo literarno, ne pa v listinah, tako na primer v Pesmi o Nibelungih, vendar je videti, da je bilo v poznem srednjem in zgodnjem novem veku na svetnih sodiščih posebej razširjeno. Če je obstajal sum o umoru, so osumljenca privedli do par, na katerih je ležal mrtvec. Če je bil osumljeni morilec, so rane umorjenega začele krvaveti. Tak preizkus na parah je v Špitalu ob Dravi dokazan še iz leta 1577.¹³ Milejša oblika je bil ordal s

križem, pri katerem sta oba osumljenca z dvignjenima rokama prestala mašo – torej v položaju križa – ali dokler niso zmolili določenega števila molitev, za krivega je veljal tisti, ki je prvi spustil roko ali jo samo premaknil.

Nedvomno spada k najzgodnejšim oblikam pravnega odločanja s poseganjem višje sile dvoboj, pri katerem je nedolžni upal, da bo zaradi magičnega učinka ali z božjo pomočjo upravičen. Da je bil dvoboj kot arhaična oblika božje sodbe še v 12. st. pravna realnost, ki ji je deželni knez seveda nasprotoval, izhaja tudi iz "Georgenberskega ročina" iz leta 1186, "magne charte" štajerskih deželnih stanov. V njej lahko preberemo: Če nastane med Štajerci spor ali spopad zaradi katere koli stvari, naj se o tem ne odloči z dvobojem, marveč verodostojnim pričevanjem preizkušenih in zanesljivih mož: ... *non campione sed probabilitum et certarum personarum credibili dirimatur testimonio*.¹⁴ Ta določba pripadnikom štajerskega viteškega stanu verjetno ni bila zelo po godu, kajti dvoboj kot dokazno sredstvo je bil povsem običajen in je tudi ostal po letu 1186. Še v avstrijskem deželnem pravu je bil samoumeven in v sočasnem deželnem ročinu cesarja Friderika II. iz leta 1237 zopet dovoljen. Štajerski vojvoda je s tem bolj sledil krščanskemu reformističnemu gibanju in gibanju za božji mir kot navadam svojih privržencev.¹⁵ V deželnem ročinu cesarja Friderika II. iz leta 1237 dvoboj sicer ni izrecno prepovedan, vendar se namesto njega priporoča dokazovanje s pričami pred postavljenimi sodniki.

Izvajanje božjih sodb je bilo na področju, ki smo ga preučevali, v visokem srednjem veku, ki je dokumentiran v listinah, privilegij *plebs* glavne in matične župnije. Da imamo za naš prostor o tem tako malo poročil, sta verjetno poglavitna razloga skopo arhivsko izročilo in zgodnji konec ordalov. Za Štajersko je znanih le malo primerov. Najzgodnejši dokaz za pravico župnika do matičnih cerkva na Štajerskem pomeni listina iz leta 1195, s katero je nadškof Adalbert iz Salzburga samostanu Admont potrdil različne darove in ustanove. Za cerkev sv. Štefana v Kraubathu (pol. okraj Leoben) je rečeno, da spada k bolnišnici sv. Marije in Cerwald (Spital am Semmering) in da dušnopastirske pravice kot doslej ostajajo pri matični cerkvi *Liessinich* sv. Mihael (St. Michael an der Liesing). Župnijska cerkev sv. Mihael je izšla iz karolinškega posestva "ad Liestinicham", ki ga je kralj Ludvik Nemški leta 860 podaril salzburškemu nad-

¹¹ Prim. tudi Gernot Kocher, *Wasser und Recht*. V: *Wasser*. Izd. Gerhard M. Dienes in Franz Leitgeb. Graz 1990, 194–202, pos. 200. – Helfried Valentinitich, *Wasserstrafen – Tod durch Wasser*. V: *Wasser*. Izd. Gerhard M. Dienes in Franz Leitgeb. Graz 1990, 300–310, pos. 308.

¹² Gernot Kocher, *Das Feuer im Rechtsleben der Vergangenheit*. V: Helfried Valentinitich und Michael Perschy (Red.), *Feuerwehr gestern und heute*. Burgenländische Landesausstellung, 1998, 41.

¹³ Walter Fresacher, *Eine Bahrprobe aus Kärnten*. V: *Car*. I. 1936, 117–121.

¹⁴ Karl Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste*. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark (= Steiermärkisches Landesarchiv Styriaca Neue Reihe, izd. G. Pferschy zv. 3), 1986, str. 15, št. (8). Karl Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste*. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark (= Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca Neue Reihe, izd. G. Pferschy, zv. 3), 1986, 64.

¹⁵ Karl Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste*. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark (= Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca Neue Reihe, izd. G. Pferschy, zv. 3), 1986, 64.

škofu,¹⁶ je bila ena velikih matičnih in prazupnij na Štajerskem, *plebs* v krščanskopravnem pomenu zgodnjega in visokega srednjega veka, ki jih je nadškof leta 1187/88 z vsemi župnijskimi pravicami prenesel na samostan Admont in jih leta 1195 zajamčil s škofovskim potrdilom ter pri tem naštel različne pravne naslove lastnih in hčerinskih cerkva, ki so nastale na velikem območju nekdanje matične župnije; obstajale so cerkve, odvisne od matične cerkve, pa tudi take s pravico do krščevanja in pokopavanja in celo z lastno pristojnostjo za pokoro zaradi hudih grehov ter pravico do božjega sodišča preizkusov z vodo in železom, ki je bila praviloma pridržana matični župniji; takrat sta bili veliki vojvodski lastni cerkvi sv. Petera in sv. Jakoba v Leobnu (St. Peter und St. Jakob zu Leoben) izvzeti iz župnijskih pravic matične cerkve, razen za zborovanja za sinodalno sodišče (Sendgericht) (op. prev.: moralno sodišče, zbor občine, ki mu predseduje klerik in na katerem se ovadijo moralni in verski prekrški občanov in se kaznujejo); s tem sta jima bili de facto – četudi to ni bilo izrecno formulirano – prepuščeni tudi pokora za hujše prestopke in pravica do božjega sodišča.¹⁷ Da ta domneva ni iz trte izvita, se prepričamo v listini iz leta 1195 nekaj vrstic nižje, kjer je izrecno zabeleženo, da cerkvi ženskega samostana Göß in Sv. Vida v Prolebu (Frauenstiftes Göß und von St. Veit in Proleb) glede sinodalnega sodišča, cerkvene kazni hudih zločinov ter glede božjih sodišč železa in vode še naprej ostaneta podrejeni matični župniji Sv. Mihaela (St. Michael an der Liesing): ... *Gossensis vero et Prielebensis ecclesie in placito Christianitatis et in excessum satisfactione, in iudiciis ferri et aque matricem ecclesiam Liessinich respicere tenentur cui etiam antiquo et canonico iuri nullatenus refragentur*.¹⁸ V tej listini so naštetni vsi tisti naslovi, pravice karolinškega arhiprezbiteriata, ki so vezane še na matično cerkev ali so bile predane drugi cerkvi: krst, pogreb, pokora, božja sodba in sinodalno sodišče.¹⁹

Ko se je leta 1202 cerkev Sv. Jakoba (St. Jakob in der Wiegen) pri Dürnsteinu na Štajerskem osamosvojila od matične župnije – *plebs* – Breže, si je tamkajšnji župnik od župnijskih pravic obdržal samo božjo sodbo z vročim železom in vodo; vse druge pravice je odstopil: ... *omne ius plebis preter ignitum ferrum et iudicium aque*.²⁰ Božja sodba z razbeljenim

železom je potekala tako, da je bilo treba razbeljen kos železa nositi v golih rokah določeno razdaljo, navadno devet do dvanajst čevljev; tisti, ki je ostal nepoškodovan, je veljal za nedolžnega.²¹

Iz Admonta obstaja historiografsko poročilo, da je pobožni opat Wolfold (1115–1137), ustanovitelj ženskega samostana v Admontu, zaradi pogostih obiskov pri nunah vzbudil sum in se, da bi dokazal svojo nedolžnost, prepustil božji sodbi s preizkusom z ognjem: v talilnici samostana na Blahbergu je držal razbeljen kos železa, a pri tem ni bil poškodovan.²²

V rokopisu, shranjenem v Univerzitetni knjižnici v Gradcu, Jakoba iz Lausanne, ki je živel okoli leta 1300, je – sicer brez razpoznavne povezave s Štajersko – opisan primer božje sodbe z razbeljenim železom: žensko, ki jo je mož osumil nezvestobe, je mož prisilil, da se je prepustila božji sodbi z razbeljenim železom. Po tem, ko se je spovedala, je razbeljeno železo – zaradi Kristusove milosti in moči zakramenta – prenesla nepoškodovana. Nesrečnica pa je pozneje pozabila dobroto, ki jo je bila deležna, in se ponovno prepustila grehu s svojim ljubimcem. Pred sabo je videla hladen kos železa, ga vzela v roke in v šali rekla svojemu "ribaldusu" (neumen, preprost prijatelj): "Poglej železo, ki sem ga čisto rdečega vzela v roke in mi ni škodil." In mrzlo železo jo je na mestu zažgalo.²³

Nekaj božjih sodb iz Koroške je izpričanih v listinah. Ko se je leta 1195/96 opat Hilteward iz Osoj z župnikom matične župnije Sv. Ruperta (St. Ruprecht am Moos) severno od Beljaka, v katere župnijskem območju je bil samostan, pobotal zaradi podružnične cerkve na samostanskem zemljišču v Gratschachu in menihom dovolil pravico do mašnega slavja – vendar brez ljudstva – je samostanu dovolil izvajanje božje sodbe z mrzlo vodo samo znotraj samostanskih celic: ... *De examine fridigae aquae, in quo cessit plebanus ita tamen, quod liceat eis officiales suos infra cellam examinare*.²⁴

V listinah krškega samostana oz. škofije je iz obdobja med letoma 1176 in 1218 šest namigov in zapiskov o božjih sodbah različnih vrst. V treh primerih je kot navedba kraja pri pogodbah o zamenjavi zemljišč in darilnih pogodbah imenovana sodna voda oz. sodni vodnjak: krški škof Roman II. je dal leta

¹⁶ Herwig Ebner, Das salzburgische Gut "ad Liestinicham" des Jahres 860. V: Blätter für Heimatkunde, 29. let., 1955, 12–23.

¹⁷ Karl Amon, Neue Kirchenstrukturen im Hochmittelalter. V: Kirchengeschichte der Steiermark, izd. Karl Amon in Maximilian Liebmann, Graz 1993, 74–77.

¹⁸ StUB (Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, obdelal Joseph Zahn, zv. II 1879), II, št. 10, str. 27.

¹⁹ Karl Amon, Vom Archipresbyterat zur "Urpfarre". Das Landarchipresbyterat als Ursprung der Pfarre in der alten Diözese Salzburg. V: Forschungen zur Landes- und Kirchengeschichte. Festschrift für Helmut J. Mezler-Andelberg zum 65. Geburtstag. Izd. H. Ebner in drugi, Graz 1988, 29–30.

²⁰ Mon. Car. I, str. 287, št. 392. – opisano tudi pri Walter Brunner, Dürnstein-Wildbad Einöd, 1982, 55. Prim. tudi Karl Amon, Vom Archipresbyterat (wie Anm. 17) 31.f – Wilhelm Neumann, Gottesurteile und Eigenkirchen in Gurker Urkunden

zwischen 1176 und 1218. V: Mon. Car. 179, 1989, 144–145.

²¹ Charlotte Leitmaier, Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie. V: Wiener rechtsgeschichtliche Arbeiten 2, 1953, 12.

²² Gregor Fuchs, Geschichte des Benedictinestiftes Admont, 1859, 18–19. – Hubert Presslinger und Jörg Köstler, Zur Geschichte des Eisenerzbergbaues am Blahberg bei Admont. V: Res montanarum 28, 2002, 21–26.

²³ Anton E. Schönbach, Miscellen aus Grazer Handschriften. V: Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 48. letnik, 1900, 186.

²⁴ Mon. Car. III, št. 1449. – Prim. tudi Wilhelm Neumann, Die Kirche in Gratschach bei Villach und das Kloster Ossiach 1195/96. Eigenkirche, Zehentrechte, Wallfahrten und Gottesurteile. V: Neues aus Alt-Villach, 26. Jahrbuch des Museums der Stadt Villach, 1989.

1176 krškemu stolnemu kapitlju fevd *Purchard in Gurke iuxta aquam iudicariam*, leta 1887 je škof Dietrich I. s kapitljem zamenjal dva travnika, eden podrobneje opisan z *iuxta iudicium aque frigide*. Leta 1192 je bilo omenjeno zemljišče *apud fontem iudicalem*. Pri tem gre, kot izhaja še iz enega zapiska iz leta 1709, za tako imenovani *posvečeni vodnjak* pri Straßburgu v Krški dolini, ki je identičen z legendarnim rimskim vodnjakom: okrogla, lepo zidana, nekaj metrov globoka cisterna,²⁵ ki je bila v 17. in 18. st. izražena kot "Prun an der Haiden".²⁶ Pri izvršitvi božje sodbe s preizkusom z mrzlo vodo je bil najprej na vrsti blagoslov vode. Ordal, prevzet iz germanske tradicije, je bil s tem pokristjanjen in ga je po predpisanih liturgičnih obredih opravljal duhovnik.²⁷ V zvezi s "posvečenim vodnjakom" v Krški dolini se vsiljuje povezava z listino z dne 4. 9. 898, s katero je cesar Arnulf krškemu samostanu podaril več posesti, katerih meja je med drugim potekala od planine Glödnitz (zahodni del Krškega) do Puste planine in "Schwarnbrunn": ... *ab alpibus Glödnitze ad Desertas alpes ad Coniuratum fontem* ...²⁸ Ta "zaklinjani vodnjak" iz leta 898 moramo enačiti s tako imenovanim "Schwarnbrunnom", ki je bil že na štajerskem območju, na Prankherjevi planini (Prankheralm) v Paalgrabnu južno od Muraua, ki pa je že pred desetletj presahnil. Po ljudskem verovanju so se tam vsako leto na praznik sv. Bartolomeja (24. 8.) zbrali čarovniki, da bi jih njihov mojster izplačal. Vajenci v čaranju vremena, ki se posla še niso dobro naučili, so morali dodatno služiti, zato pa vreme po tem prazniku ni imelo nobenega pravega "Schicka" (Geschick, Ordnung = red). Ali si ne bi bilo mogoče predstavljati, da so pri tem "zaklinjanem vodnjaku" v tem zgodnjem času opravljali tudi božjih sodb v obliki ordalova z vodo?

Ko je leta 1218 matični župnik v Weitensfeldu cerkvi Sv. Ulrika (St. Ulrich in der Reichenau) (Koroška) odstopil župnijsko pravico, naj bi weitensfeldski župnik še ohranil cerkveno sodno oblast, preizkus z mrzlo vodo in nošenje razbeljenega zlezeza. To je eden zadnjih z listinami izpričanih dokazov o cerkvenih ordalih pri župnijskem dušnem pastirstvu.

Ne glede na konec božjih sodb v javnem pravnem postopku v 13. st. so deli prastarega prisilnega čudeža preživeli ne samo v pojmovanju ljudi, marveč delno tudi v rednih sodnih postopkih. Ordali so v svoji osnovni zamisli živeli dalje v obliki mučenja ter božje

sodbe "Čarovniškega kladiva" iz druge polovice 15. st., vendar so se bali, da bi lahko čaranja večče čarovnice na hudičev način preprečile pričakovano čudežno božje delovanje. Pri opravljanju take "čarovniške kopeli" je preizkus z mrzlo vodo spet zaživel: rabelj je osumljenki zvezal roke in noge in jo vrgel v vodo; če je preizkušanka "kot gos" plavala na vodi, je bil to dokaz, da čara, zato so jo mučili.²⁹ Pri procesih proti krivovercih so občasno še uporabljali preizkus z ognjem.³⁰ Končno je tudi dvoboj, ki je bil kot duel v častniških krogih običajen še v zadnjem obdobju monarhije, neke vrste božja sodba. Božjo sodbo pa lahko razumemo tudi kot neke vrste pravico do pomilostitve, tako kot so neuspelo usmrtimev od časa do časa pojmovali kot znak milosti, božje sodbe.

Tudi na Štajerskem se je vednost o božji sodbi preizkusa na parah vsaj v spominu še dolgo ohranila: če morilec stopi na pare svoje žrtve ali se je dotakne, začne smrtna rana spet krvaveti in tako je morilec dokazano njegovo dejanje, tako kot je začela krvaveti Siegfriedova rana v Pesmi o Nibelungih, ko se mu je približal Hagen. O nenavadnem sodnem običaju, ki nezmotljivo spominja na preizkus na parah, so leta 1674 poročali iz Birkfelda, ko so obstajali dvomi, ali je bil mrtvi samomorilec ali žrtev zločina; v spisu lahko preberemo: *Zu mercken wenn ein totte Persohn in einen Landtgericht gefunden würdt, und selber verzweiflet und das Landtgericht begehrt wird durch schrift- oder mündliche Potschaft ... Wann sich selber ainer erhenckhet oder thuet ihm den Todt selbsten an, es sey wie es wöll, ist das Landtgericht schuldig, den verzweifelten Menschen mit dem Gerichtshammer zu berühren auf sein bloßes Herz und also mit diesen Worten bey seinem eignen Namen genant dreymall aufeinander oder nacheinander gesagt, wie volgt: "Ich berühre Dich im Nahmen Gottes Vatters, Gottes Sohnes und Gott des heiligen Geist und bey dem heiligen Evangelium. Ist ein Mensch an deinem Todt schuldig, so gib ein Wahrzeichen von dir." Diß dreymahl. Ist ein Mensch an seinen Todt schuldig, so bliett ihm Mundt und Nasen, und wirdt begraben, sech der zu am jüngsten Gericht, gibt er aber kein Wahrzeichen, so laß ihn das Landtgericht vertilgen mit dem Feuer zu Staub und Aschen. Davon hat der Landtrichter 1 fl 1 d, wie es vor Alters herkommen ist.*

(Napotilo za primere, kadar se na ozemlju deželskega sodišča najde mrtvec in se ljudem porodijo dvomi in se na deželsko sodišče obrnejo z ustnim ali pisnim sporočilom ... Če se je nekdo obesil ali si zadal smrt na kakšen drug način, naj bo tako ali drugače, je sodišče dolžno, da se obupanega človeka s sodniškim kladivom dotakne po njegovih golih prsih in ga trikrat zapovrstjo pokliče po njegovem imenu in reče te besede: "Dotikam se te v imenu Boga Očeta, Boga Sina in Boga Svetega duha in pri svetem evangeliju.

²⁵ Wilhelm Neumann, Gottesurteile und Eigenkirchen in Gurker Urkunden zwischen 1176 und 1218. V: Carinthia I., 179. letnik, 1989, 141–142.

²⁶ Karl Burkart, Mündliche und schriftliche Überlieferungen zum Gurker Gerichtsbrunnen auf der Heiden. V: Carinthia I., 179. letnik, 1989, 149–151.

²⁷ Claudin Freiherr Von Schwerin, Rituale für Gottesurteile. V: Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 3. Abhandlung, 1932/33. – Prim. Tudi zadevne oddelke pri Adolph Franz, die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, 2 zvezka. Prvi natis 1909. Ponatis ADEVA Graz 1960, str. 646 in 764

²⁸ StUB I., št. 12.

²⁹ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (kot op. 9), str. 1030.

³⁰ Leitmaier, Die Kirche und die Gottesurteile (kot op. 19), 139 ff.

Božja sodba z razbeljenim železom. Miniatura (20,4 x 8,6 cm) v Würzburški škofovski kroniki iz 16. st. Podoba se nanaša na božjo sodbo iz leta 1131: Vas Obersalz so pod würzburškim škofom Adalberom von Lambach-Welsom (1045–1090) priznali samostanu Würzburg in je nato prišla pod stolno kustodijo, vendar je želel stolni prošt Otto leta 1131 nekaj prebivalcev pritegniti v prošnjo. Ko so se ti uprli, so se odločili za božjo sodbo. Da bi dokazal njihovo pravico, je eden prizadetih podložnikov – Konrad von Wittighausen – nepoškodovan prenesel razbeljeno železo. Podoba prikazuje Konrada, ki ga po njegovem preprostem jopiču prepoznamo kot moža iz ljudstva, kako z golimi rokami drži rdeč razbeljen lemež. Na njegovi levi stoji sedem prič, med katerimi lahko po biretih in do tal segajočih suknyah, kakršne so nosili premožnejši stanovi, prepoznamo tri duhovnike. Med štirimi laičnimi pričami sta dve preprosto oblečeni osebi; stojita za duhovniki in drugima bolje napravljenima osebama. (Iz: Lorenz FRIES, Chronik der Bischöfe von Würzburg 742–1495. Zv. VI: Die Miniaturen der Bischofschronik (= Fontes Herbipolenses. Editionen und Studien aus dem Stadtarchiv Würzburg), Würzburg 1996, 37, miniatura št. 46)

*Če je tvoje smrti kriv človek, daj znak." To se ponovi trikrat. Če je njegove smrti kriv drug človek, potem mu zakrvavijo usta in nos in se ga pokoplje in videl bo poslednjo sodbo, če pa ne da znaka, potem ga dežel-sko sodišče z ognjem uniči v prah in pepel. To naj opravi sekirski sodnik za 1 fl in 1 d, kot zahteva običaj).*³¹ Samomorilec tako kot hudih zločincev niso pokopavali na pokopališču, ampak so jih sežigali.

Tudi ljudske pripovedke so poznale preizkuse na parah ali preizkuse mrtvecev, kot ponazarja ta pripovedka iz okraja Judenburg: "Pred mnogimi leti je imel Scheibmoar v kraju in der Scheiben bei St. Georgen pri Judenburgu med svojimi hlapci predrznega pomočnika, ki ni poznal strahu. Nekega dne je šel z drugimi hlapci na goro, da bi nasekali drva. Ko so se na večer s svojimi sekirami vračali domov, so srečali krošnjarja, ki je na hrbtu nosil oprtni koš. Takrat pa je grozni hlapec drugim dejal, naj gredo naprej, sam pa jih bo kmalu dohitel – in izgubil je v goščavi, prežal na krošnjarja, ga ubil, vzel njegov denar, se polastil precej njegovega kramarskega blaga in stekel nazaj na kmetijo. Čez nekaj tednov se je zvečer vлил silen dež, da je po po-bočju v dolino nanesele zemljo in grušč. Z dežjem je v Scheiben naplavilo tudi glavo umorjenega; vsi, ki so šli v nedeljo v cerkev mimo mrtvaške glave, so jo videli in se vanjo zaleteli, toda samo pri hlapcu, ki ga je umoril,

je mrtvaška glava zakrvavela. Nato so se drvarji spomnili, v kakšnih okoliščinah so krošnjarja poslednjč videli, in so morilca izročili roki pravice."³²

V pregovoru "Za to dam roko v ogenj" spomin na božjo sodbo s preizkusom z ognjem živi še danes; koliko je ta preizkus z ognjem star, kaže Lex Ribuarica iz 6. st., ki predpisuje, da je treba dati roko v ogenj. Ob spremembi preizkusa z ognjem je verovanje v moč ognja, ki očiščuje in pove resnico, preživelo do danes v ljudskem verovanju in ljudski pripovedki o "Hintersiedens" pri preganjanju tatu (kako prikuhati tatu), in se bolj ali manj nedolžno pojavi v veri v "Hersieden" ljubčka (kako si prikuhati ljubčka), ki ga ni od nikoder.³³ Tisti, ki so tega večji, naj bi s kuhanjem določenih zelišč dosegli, da se tat oz. stvar, ki jo je ukradel, ali ljubček pojavi pred njihovimi durmi; to verovanje se je v ljudskih pripovedkah ohranilo do bližnje preteklosti. Toda, planšarice, ki hrepenite po ljubezni, pozor: ljubezenskega napoja ne smete kuhati na premočnem ognju, kajti bolj ko voda kipi, hitreje je moral ljubček teči, menda se je že marsikateri izčrpan mrtev zgrudil pred vrati planšarske kočice. TOREJ: ves trud je bil zaman!

³² Walter Brunner, Türken, Pest und Habergeiß. Volkssagen aus dem Aichfeld und seinen Nebentälern. Graz 1986, št. 163.

³³ Prim. Walter Brunner, Steirische Sagen von Hexen und Zauberei, Graz 1987, 194–214.

³¹ Heimgarten. Revijo izd. Peter Rosegger št. 40, 1916, 76.